

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Колісниченко К.С. аспірантка кафедри міжнародного права
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

Стаття посвячена изучению особенностей мирного урегулирования после завершения Первой мировой войны 1914-1918 гг. с позиций восстановления международного правопорядка.

The Article covers the research on the distinctive features of peaceful settlement after World War I 1914-1918 from the point of view of renewal of international legal order.

Стаття присвячена дослідженню особливостей мирного врегулювання після закінчення Першої світової війни 1914-1918 рр. з позицій відновлення міжнародного правопорядку.

Ключові слова: Версальський мир, Ліга Націй, міжнародний правопорядок, Паризька мирна конференція 1919-1920 рр., Статут Ліги Націй 1919 р.

XX ст. принесло людству негативний досвід двох світових війн. Двічі міжнародній спільноті все ж вдавалося відновити мирні відносини та встановити зумовлений конкретно-історичними обставинами міжнародний правопорядок. В обох випадках, міжнародне співтовариство пов'язувало подальший перспективний розвиток міжнародних відносин із виробленням певних правил поведінки на світовій арені, закріпленням їх в міжнародно-правовій площині.

Втім, якщо мирне врегулювання після Другої світової війни та впорядкування міжнародних відносин за Статутом ООН 1945 р. знайшло своє широке висвітлення в міжнародно-правовій літературі, то відновлення міжнародного правопорядку після Першої світової війни все ще потребує подальшого наукового осягнення, в тому числі з огляду на суперечливість оцінок як Паризького мирного врегулювання в цілому, так і феномену першої міжнародної міжурядової організації з підтримання миру та безпеки – Ліги Націй, яка становила собою, з одного боку, інституційний компонент такого врегулювання, а з іншого – механізм підтримання міжнародного правопорядку загалом.

Відзначимо, що окремі аспекти конструювання та закріплення міжнародно-правових основ співіснування держав після Першої світової війни у різний час знаходили своє відображення у працях таких дослідників, як: В.В. Водозов, В. Греве, А.І. Дмитрієв, В. Клеменс, Дж. Кунц, О.М. Макаров, Г. Нікольсон, В. Раппард, А.І. Уткін, М.А. Циммерман тощо.

З огляду на відсутність у сучасній українській науці міжнародного права досліджень, присвячених переходу

міжнародних міждержавних відносин до стану тривалого миру, врегульованого міжнародним правом, після війни 1914-1918 рр., автор поставила за мету визначити особливості відновлення міжнародного правопорядку в указану добу.

Перша світова війна виявила кризу міжнародного правопорядку за Головним актом Віденського конгресу 1815 р., який за певного рівня стабільності проіснував майже століття [1]. До військового протистояння 1914-1918 рр. були втягнуті всі великі держави, які свого часу виробили нормативно-правові основи мирного міжнародного співжиття після нищівних наполеонівських війн та підтримували міжнародний правопорядок XIX – початку XX ст. із залученням механізмів так званої Пентархії.

Комп'єнська угода про припинення військових дій з Німеччиною, підписана 11 листопада 1918 р., стала першим міжнародно-правовим актом фіксації принципово нової обстановки у міжнародних відносинах [2, с. 378]. Однак, на той час перед державами, втягнутими у війну, стояла значно ширша задача – підвести підсумки зтяжної Першої світової війни та відновити архітектуру мирних міжнародних відносин із перспективою уникнення повторення подібних війн у майбутньому.

Обравши договірно-правовий підхід до реалізації вказаної задачі, відповідні держави зібралися на багатосторонній Паризькій мирній конференції, що відкрилася 18 січня 1919 р. Втім, як свідчить, приміром, російський дослідник А.І. Уткін, головна тема мирної конференції все ж визначена не була: одні держави вважали, що такою темою буде мир з Німеччиною, в

той час як інші – загальне світове облаштування [3, с. 437].

Вказана конференція зібрала представників 27-и держав світу (якщо Велику Британію та її домініони рахувати за одне ціле): США, Великої Британії, а також Канади, Австралії, Південно-Африканського Союзу, Нової Зеландії, Індії, Франції, Італії, Японії, Бельгії, Болівії, Бразилії, Гаїті, Гватемали, Геджасу, Гондурасу, Греції, Еквадору, Китаю, Куби, Ліберії, Нікарагуа, Панами, Перу, Польщі, Португалії, Румунії, Сербо-Хорвато-Словенського Королівства, Сіаму, Уругваю, Чехословацької республіки. Тож, як бачимо, на конференції були представлені, за висловом В.В. Водовозова «всі п'ять частин світу» [4, с. 24]. Всезагальність мирної конференції характеризувала зацікавленість широкого кола держав того часу у відновленні загального як європейського, так і світового правопорядку, та відчуття їхньої відповідальності за встановлення загального миру. Безпосередній учасник Паризької мирної конференції у складі британської делегації Г. Нікольсон у зв'язку з цим писав: «Ми їхали у Париж не тільки з тим, щоб ліквідувати війну, але і заснувати новий порядок ... Ми готували не просто мир, а вічний мир» [5, с. 45].

Особливістю Паризького мирного конгресу 1919-1920 рр. стало те, що вперше до процесу міжнародного багатостороннього нормотворення на універсальному рівні включилися неєвропейські держави (і зокрема, провідні держави – Японія та США), що вже на вихідному етапі надавало відновлюваному міжнародному правопорядку якісних ознак глобальності.

У той же час суттєвим кроком назад, у порівнянні, наприклад, з практикою Віденського конгресу 1814-1815 рр., стало те, що на Паризькій конференції 1919-1920 рр. були представлені лише «союзні держави та держави, що до них : міжнародно-правові основи приєдналися» (Allied and Associated Powers) повоєнного світу конструювалися саме переможцями у Першій світовій війні. Веймарська республіка, інші колишні держави-союзниці по Четвертому союзу, як і Росія, були виключені безумовно. Ця обставина не могла не вплинути на відчуття легітимності відновлюваного правопорядку в очах суспільства та політичних кіл держав-«аутсайдерів», навіть незважаючи на те, що перемога саме демократичних сил Антанти над Четвертим союзом потенційно відкривала перспективи створення таких начал міжнародного правопорядку, які б відображали загальнолюдські цінності, забезпечили б мир та безпеку народів, їх вільний та демократичний розвиток.

Як зазначає один з визнаних авторитетів науки міжнародного права В. Греве, «міжнародний правовий порядок будь-якого періоду виникає із протиставлення між політичними та міжнародно-правовими ідеями та постулатами конкуруючих держав» [6, с. 23]. Не став винятком і міжнародний правопорядок, сформований після закінчення Першої світової війни. Тим не менш, на Паризькій мирній конференції державам-переможцям після довготривалих дискусій, які ледве не зірвали її роботу, вдалося досягнути компромісу – були вироблені міжнародно-правові підвалини миру.

В цілому, мирний договір, що завершив Першу світову війну, не був єдиним актом з формальної точки зору. Як зауважує професор С.В. Кортунів, «Версальський мир був заснований на широкій та розгорнутій договірно-правовій базі» [7]. Дійсно, підвалинами повоєнного міжнародного правопорядку стали окремі договори про мир між державами Антанти, та країнами, що до них приєдналися, та державами Четверного союзу: Версальський мирний договір 1919 р. з Німеччиною [8], Сен-Жерменський договір 1919 р. з Австрією [9], Тріанонський 1920 р. з Угорщиною [10], Нейїський 1919 р. з Болгарією [11], Севрський договір [12] (пізніше переглянутий Лозаннським договором 1923 р.) з Туреччиною.

Слід відмітити, що п'ять договорів про мир укладалися не коаліцією переможців з коаліцією Четверного союзу, а Головними союзними державами та державами, що до них приєдналися, з Німеччиною, Австрією, Угорщиною, Болгарією, Туреччиною окремо. Це, з політичної точки зору, як вважають дослідники, говорить про намагання переможців посилити своє домінування [13, с. 74]. З юридичної точки зору слід підкреслити, що кожний із мирних договорів мав автономний характер.

Хоча сукупність даних договорів досить часто називають «Версальським миром», його не слід плутати або прирівнювати до Версальського мирного договору з Німеччиною, оскільки останній був лише елементом мирного врегулювання і всієї конструкції міжнародно-правового закріплення status quo у міжнародних відносинах. Зауважимо, що на доповнення до згаданих п'яти мирних договорів, загалом протягом періоду між 1919 та 1921 рр. було вироблено, підписано і ратифіковано більше 60-и різноманітних договорів та угод партикулярного характеру, що разом у сукупності і склали, за висловом В.В. Водовозова, «те, що можна було б назвати мирним трактатом» [4, с. 39].

Варто звернути увагу, що у минулому міжнародні договори вважалися дійсними, навіть якщо їхнє укладення супроводжувалося використанням сили або погрозою її використання. Сьогодні ж статтею 52 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. встановлено, що договір, укладений в умовах примусу є недійсним, що витикає із заборони використання сили Статутом ООН. Однак до цього часу переможці могли примусити переможену державу прийняти умови миру, які вони встановили в односторонньому порядку. Так сталося і у випадку Паризького мирного врегулювання 1919-1920 рр. Так, приміром, Версальський мирний договір був запропонований Німеччині у вигляді двотижневого ультиматуму з погрозою відновити бойові дії [14, с. 46-47].

Слід також зазначити, що до цього часу не вщухають спори про справедливий або несправедливий характер згаданих мирних договорів та мирного врегулювання загалом. Серед різноманіття наукових поглядів привертає увагу твердження, що Версальський мирний договір 1919 р. був не набагато жорсткішим, ніж договір, який Німеччина нав'язала переможній Франції у 1871 р. або Брест-Литовський договір, який імперіалістична Німеччина нав'язала Радянській Росії у березні 1918 р. Однак, Версальський мирний договір 1919 р., за свідченням В. Клеменса, набув більш карального характеру, ніж, приміром, мирне врегулювання, здійснене Віденським конгресом 1814-1815 рр. [15, с. 68].

Аналіз міжнародно-правової матерії Версальського, Сен-Жерменського, Тріанонського, Нейїського та Севрського мирних договорів свідчить, що поряд з різноманітними міжнародно-правовими положеннями щодо відновлення мирних відносин між колишніми ворогами у Першій світовій війні, вони містили блок загальних норм (перші 26 статей кожного договору), що регулювали відносини між потенційно необмеженим числом суб'єктів міжнародного права із побудови тривалого миру: характерною рисою цих договорів стало саме те, що кожен з них у якості першого розділу містив у собі Статут Ліги Націй.

З інституційної точки зору Статут Ліги служив у якості установчого акту та основи функціонування універсальної міжнародної міжурядової організації, що покликана була стати центром із узгодження позицій та дій держав на міжнародній арені з широкого кола питань, в першу чергу, у питанні забезпечення миру та безпеки.

З функціональної точки зору положення Статуту Ліги Націй становили собою взаємно погоджений вектор руху

міжнародної спільноти, об'єднаної в універсальну міжнародну організацію. Його мета – у договірному порядку зобов'язати держав-членів організації дотримуватися встановлених правил, що сприяють загальному добробуту, а також забезпечити ефективне застосування цих правил.

Зі змістовної точки зору особливістю Статуту було саме те, що в ньому знайшли своє концентроване вираження оновлені засади конкретно-історичного міжнародного правопорядку – найбільш загальні принципи та норми, що мали вирішальне значення для стабільного та мирного розвитку народів після війни, а саме: визнання суверенітету та незалежності держав, їх територіальної цілісності, принципу відкритості дипломатії, відмови від війни, невтручання у внутрішні справи, роззброєння та колективної безпеки, а також визнання за необхідне застосування мирних засобів для вирішення міжнародних спорів. Особливе значення, з точки зору еволюції розвитку міжнародного права у міжвоєнний період, мало й визнання необхідності міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин та суворого дотримання міжнародних зобов'язань з метою сприяння міжнародній співпраці, у справі досягнення миру та безпеки (преамбула Статуту Ліги Націй).

Беручи до уваги викладене вище, підкреслимо, що незважаючи на автономність кожного із вказаних п'яти мирних договорів з юридичної точки зору, можна говорити про єдність у підході до міжнародно-правового мирного врегулювання після Першої світової війни.

Саме тому, вірним вбачається твердження російського юриста-міжнародника в еміграції М.А. Циммермана, який наголошував, що світова війна привела не лише до «укладення мирних договорів, які завершили боротьбу народів і встановили новий порядок територіальних володінь ... але вона привела до спроб шляхом угоди, що пов'язує як народи, які брали участь у війні, так і нейтральні, затвердити договір правової організації всього людства» [16, с. 143-144].

Тим не менш, слід зазначити, що формальний зв'язок Статуту міжнародної організації з мирними договорами піддався критиці у різний час. Так, російський юрист-міжнародник О.М. Макаров писав: «Корінь зла в тому, що договір Ліги є складовою частиною Версальського договору. Неможна було створити міцну міжнародну організацію, що покликана забезпечити міцний мир всьому світові, тим же договором, що розпалив до крайніх меж взаємну ненависть вчорашніх ворогів» [17, с. 60].

Існували і протилежні погляди. Як розмірковував один з оглядачів, визнаючи головною функцією Ліги Націй саме виконання мирних договорів, досвід перших років свідчив про доцільність цього зв'язку [18, с. 14-16].

На нашу думку, ввівши Статут Ліги саме першим розділом у мирні договори, держави, що розробляли низку мирних договорів, надали його положенням значення маніфесту нового етапу розвитку міжнародних відносин, відвели йому центральне місце у післявоєнному міжнародному правопорядку. З формально-юридичної точки зору творці Статуту приділили серйозну увагу тому, щоб його норми стали дійсно імперативними: статтею 20 визнали положення Статуту Ліги Націй такими, що мають вищу юридичну силу по відношенню до всіх інших міжнародно-правових норм того часу, що можна назвати своєрідним прецедентом в міжнародно-правовій практиці, коли у порядку укладення універсального міжнародного договору вводився принцип договірної ієрархії міжнародно-правових норм.

Тож, мирні договори, що завершили Першу світову війну, не лише закріпили *status quo* у відносинах повоєнної доби, але і передбачили можливість його модифікації та перспективного розвитку на заданих міжнародно-правових началах (фактично, гнучкість правопорядку).

На завершення варто зауважити, що радянською науковою школою вищевказаній системі мирних договорів давалася доволі одностороння оцінка. У її витоках лежали вислови В.І. Леніна про те, що Версальська система була імперіалістичним способом врегулювання міжнародних проблем, що породив нові протиріччя і становив собою джерело розбіжностей [19, с. 126]. Негативну оцінку отримав і «версальський первісток» – Ліга Націй як «допоміжний орган світового імперіалізму» та «дипломатична біржа, за допомогою якої імперіалістичні держави реалізують свої угоди і проводять свої махінації» [20, с. 181].

На противагу радянському підходу, в західній науці домінують погляди вважати саме кризу у міжнародних відносинах, яку спричинила Перша світова війна, і створення Ліги Націй в якості рубіжних моментів на шляху розвитку міжнародного права в ХХ ст. [6, с. 575; 21, с. 55-56; 22, с. 30]. Поступове звернення до такого підходу маємо і в сучасній російській [23, с. 82] та українській науці міжнародного права [24, с. 238].

Висновок. Міжнародно-правовий фундамент міжнародного правопорядку міжвоєнної доби був закладений системою мирних договорів, що постала в результаті

роботи універсальної Паризької мирної конференції 1919-1920 рр., за домінуючого впливу держав-переможниць у Першій світовій війні. П'ять основоположних договорів про мир (Версальський, Сен-Жерменський, Тріанонський, Нейїський та Севрський), будучи автономними за своєю природою, виражали єдність підходу держав-переможниць до повоєнного мирного облаштування. Закріпивши значний масив партикулярних положень із відновлення мирних взаємовідносин між колишніми ворогами у війні, вказані договори містили в якості безпосередньої складової міжнародно-правову угоду більш загального характеру між потенційно необмеженим числом суб'єктів міжнародного права – Статут Ліги Націй, що визначив фундаментальні на той час принципи та норми мирного співіснування держав у перспективі, з визнанням міжнародного права дійсним правилом поведінки урядів.

Подальші дослідження за тематикою можуть бути присвячені детальнішому вивченню нормативно-правової матерії п'яти вказаних мирних договорів, а також ролі Ліги Націй у реалізації їх положень.

Література:

1. Аношина Н.-Т.Ю. Головний акт Віденського конгресу 1815 року як основа міжнародного правопорядку XIX - початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Н.-Т. Ю. Аношина. – К., 2009. – 20 с.
2. Колісниченко К.С. Міжнародно-правові передумови оформлення універсального правопорядку на Версальській конференції 1919 р. / К.С. Колісниченко // Світова фінансово-економічна криза: стратегії протидії та мінімізації наслідків: економіка, фінанси та право: зб. мат. XII Міжнар. науково-практичної конф. 29 травня 2009 р. / Український держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. – К.: УДУФМТ, 2009. – С. 376-378.
3. Уткин А.И. Унижение России: Брест, Версаль, Мюнхен / А.И. Уткин.– М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – 624 с.
4. Водовозов В.В. Версальский мир и Лига Наций / В.В. Водовозов – Петроград: Мысль, 1922. – 95 с.
5. Никольсон Г. Как делался мир в 1919 г. / Г. Никольсон ; [вступ. статья и общая ред. И.М. Майского ; пер. с англ. под ред. проф. И.С. Звавича] – М. : ОГИЗ, 1945. – 298 с.
6. Grewe W.G. The epochs of international law / Wilhelm Georg Grewe; [transl. and rev. by Michael Byers]. – Berlin, N.Y.: de Gruyter, 2000. – 780 p.
7. Картунов С.В. Крушение Вестфальской системы и становление нового мирового порядка [Электронный ресурс] / С.В. Картунов // Сайт Клуба мировой политической экономики. – 2007. – Режим доступа к документу: <http://www.wpec.ru/text/200708310905.htm>.
8. The Peace Treaty of Versailles signed on 28 June 1919 [Electronic resource] // Australian Legal Information Institute. – Access mode: <http://www.austlii.edu.au/cgi-bin/sinodisp/au/other/dfat/treaties/1920/1.html?query=versailles>.
9. The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919) [Electronic resource] // Australian Legal Information Institute. – Access mode: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>.
10. The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Hungary (Trianon, June 4, 1920) [Electronic resource]// The World War I Document Archive. – Access mode: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon.
11. The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Bulgaria (Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919) [Electronic resource]// The World War I Document Archive. – Access mode: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly.
12. The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Turkey (Sivres, 10 August 1920) [Electronic resource]// The World War I Document Archive. – Access mode: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Peace_Treaty_of_S%C3%A8vres.
13. Peace treaties and international law in European history: from the late Middle Ages to World War One / Randall Lesaffer (ed.). – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. – 481 p.
14. Ватлин А.Ю. Германия в XX веке / А.Ю. Ватлин. – М. : Изд-во «РОССПЭН», 2005. – 336 с.
15. Clemens W.C.Jr. Dynamics of international relations: conflict and mutual gain in an era of global interdependence / Walter Carl Clemens Jr. – 2nd ed. – Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2004. – 646 p.
16. Циммерман М.А. Очерки нового международного права: пособие к лекциям: Мирные договоры. Лига Наций. Постоянная Палата Международного суда / М.А. Циммерман – Прага: Пламя, 1923. – 230 с.
17. Макаров А.Н. Лига Наций / А.Н. Макаров. – Петербург: Academia, 1922. – 77 с.
18. Rappard W.E. International relations as viewed from Geneva / William E. Rappard. – New Haven: Yale university press, 1925. – 228 p.
19. Сыч А.И. Национальный аспект Версальской системы / Александр Иванович Сыч // Вопросы истории. – 2004. – № 1. – С. 126-133.
20. Иванов Л.Н. Лига Наций / Л.Н. Иванов. – М.: Московский рабочий, 1929. – 181 с.
21. Kunz J.L. Del Derecho Internacional Clasico al Derecho Internacional Nuevo: Seis Conferencias dictadas en los Cursos de Invierno de la Facultad de Derecho de la Universidad Nacional Autynoma de Mйxico / Josef L. Kunz. – Mexico : Imprenta Universitaria, 1953. – 147 p.
22. Shaw M.N. International law / Malcolm N. Shaw. – 5th ed. – Cambridge, U.K. ; New York : Cambridge University Press, 2003. – 1288 p.
23. Международное публичное право: учеб. / Л.П. Ануфриева, К.А. Бекяшев, Е.Г. Моисеев, В.В. Устинов [и др.] ; отв. ред. К.А. Бекяшев. – 5-е изд., перераб.и доп. – М. : Проспект, 2009. – 1008 с.
24. Дмитрієв А.І. Історія міжнародного права: монографія / А.І. Дмитрієв, Ю.А. Дмитрієва, О.В. Задорожній. – К.: Видавничий дім «Промінь», 2008. – 384 с.